

KAYNAKLAR IŞIĞINDA SELÇUK BEY'İN ÇOCUKLARI CHILDREN OF SELJUK BEG IN THE LIGHT OF SOURCES

Oğuzhan ÇAKIR*

Makale Bilgisi

Başvuru: 23.08.2021

Kabul: 13.09.2021

Article Info

Received: Aug, 23, 2021

Accepted: Sep. 13, 2021

Öz

Selçuklu Devleti'nin bilinen ilk atası Selçuk Bey'in babası Dukak'tır. O, Oğuz Yabgu Devleti içerisinde ömrünü geçirmiş ve ordu kumandanlığı vazifesini ifa etmiştir. Dukak'ın vefatının ardından kumandanlık vazifesini Selçuk Bey üstlenmiş, Oğuz Yabgusu ile girdiği otorite mücadelesini kaybetmesi sonrasında ailesi ile birlikte Cend'e göçmek zorunda kalmıştır. Selçuk Bey'in göç sonrası faaliyetleri ile alakalı geniş malumatımız olduğu söylenemez. Bizim için burada önem taşıyan kısım, Selçuk'dan dünyaya gelen ve devletler kurup saltanat süren nesli olacaktır. Bu yolla, Selçuk'un oğullarının isimlerini ve faaliyetlerini aydınlatmak niyetindeyiz. Selçuklulara özel olmamakla birlikte her devletin kuruluş yılları biraz daha karmaşık olarak kabul edilmektedir. Bizim araştırmada yararlandığımız kaynaklar da yer yer birbirlerini tekrarlamak, yer yer de hatalı ifadelerde bulunmak yoluyla konunun araştırılmasının zorlaşmasına neden olmuşlardır. Selçuklu tarihi uzmanlarının sayısı diğer alanlara nazaran düşük olması ile birlikte hemen hemen her konuda araştırmalar kaleme alınmıştır. Bu sebeple alanda bâkir olarak kabul edebileceğimiz konu neredeyse yok gibidir. Fakat bu, yapılan incelemelerde yeni bir görüş ortaya konulduğu taktirde konunun tekrar kaleme alınmayacağı anlamı taşımamaktadır. Ayrıca sosyal bilimler sahasında her araştırmacının kaynak tenkiti, kullanımı ve bakış açısı da birbirinden farklıdır. Biz, Selçuk'un oğullarına dair derli toplu ve dönem kaynaklarına dayanan bir makale kaleme aldık. Yararlı olmasını umuyoruz.

Anahtar Kelimeler: Mikail, İsrail, Musa, Yusuf

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Ermeni Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, oguzhancakir@outlook.com, Orcid: 0000-0002-3817-6824, Ankara Türkiye

Abstract

The first known ancestor of the Seljuk Empire was Tuqaq, the father of Seljuk Beg. He spent his life in the Oghuz Yabgu State and fulfilled his duty as an army commander. After Tuqaq's death, Seljuk Beg assumed the command, and after losing the authority struggle with Oghuz Yabgu, he had to migrate to Cend with his family. It cannot be said that there is an extensive information about Seljuk Beg's post-migration activities. The important part here will be the generation that was born from Seljuk and reigned by established states. In this way, it is intended to illuminate the names and activities of Seljuk's sons. Although not specific to the Seljuks, the foundation years of each state are considered to be a little more complex. The sources used in the research have also made it difficult to research the subject from time to time by repeating each other and making incorrect statements. Although the number of Seljukian history experts is low compared to other fields, researches have been written on almost every subject. For this reason, there is almost no subject in the field that can be considered as a virgin. However, this does not mean that a subject cannot be rewritten if a new view is put forward in the examinations. In addition, the criticism, use and perspective of each researcher in the field of social sciences are different from each other. We have written an article about Seljuk's sons, which is compact and based on the sources of the period. We wish it to be useful.

Keywords: Michael, Israel, Moses, Joseph

Giriş

Selçuk Bey'in oğulları ile alakalı ülkemizde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında en dikkat çeken merhum âlim İbrahim Kafesoğlu'na ait olan “*Selçuk'un Oğulları ve Torunları*” isimli makaledir.¹ Kafesoğlu bu çalışmasında, Selçuk Bey'in oğullarının isimleri ve faaliyetleri ile alakalı bilgilendirmede bulunmuştur. Dört sayfadan müteşekkil olan bu bilgilendirmede kendi görüşlerini ortaya koyan yazar, Selçuk Bey'in Mikail, İsrail (Arslan), Yusuf ve Musa isminde dört çocuğu olduğunu ifade etmiştir. Merhum âlim Osman Turan da bu hususta fikirlerini beyan etmiş, Selçuk Bey'in Mikail, İsrail (Arslan), Musa, Yunus ve Yusuf isimli beş oğlu olduğunu iddia etmiştir.² Merhum âlim Mehmet Altay Köymen ise Selçuk

¹ İbrahim Kafesoğlu, “Selçuk'un Oğulları ve Torunları”, *Türkiyat Mecmuası*, S. 13 (0), İstanbul, 1958. Kafesoğlu, mezkûr makalesinin Selçuk Bey'in torunlarını da kapsamı nedeniyle Selçuk Bey'in oğulları bahsinde detaya inmeyi tercih etmemiştir. Bununla birlikte; Ahmed Bin Mahmud'un Selçuknâme, İbnü'l Nizamü'l Hüseyini el-Yezdi'nin el-Urazâ fi'l-Hikâyet'is-Selçukiyye, Şebankârâi'nin Mecmaü'l Ensâb, Nüveyri'nin Nihâyetü'l Ereb fi Fünûni'l Edeb, Nişâburi'nin Selçuknâme ve Zehebi'nin Târîhu'l İslâm ve Vefeyatü'l Meşahir ve'l-a'lâm gibi kaynakları görme fırsatı bulamamıştır.

² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2014, s. 85-86.

Bey'in Mikail, İsrail (Arslan) ve Musa adında üç oğlu olduğunu ifade etmiş, Şebankârâi ve Hamdullah Müstevfi'yi referans göstererek erken yaşta öldüğü nakledilen dördüncü çocuğun isminin Yunus olduğunu söylemiştir. Selçuk Bey'in çocukları ile ilgili genel bilgilendirmede de Osman Turan'ın yukarıda zikrettiğimiz eserini referans olarak göstermiştir.³ Yakın dönem çalışmalarında ise genel olarak yukarıda zikredilen isimlere müracaat edilmiştir. Biz müstakil olarak Selçuk Bey'in oğullarının isimlerini ve hayatlarını incelediğimiz bu çalışmamızda, dönem kaynaklarının hemen hemen hepsini kullanmak gayreti ile birlikte yapılan eski çalışmaların genişletilmesi ve geliştirilmesine gayret ettik. Dönem kaynaklarını ve bu kaynakların verdiği bilgileri yorumlamak ve tenkit etmek yoluyla gerçeğe en yakın surette bir araştırma kaleme almaya çalıştık.

Selçuk Bey'in Oğullarının İsimleri

Abû'l-Farac; Abû'l-Farac Tarihi isimli eserinde Meliknâme'den naklen Selçuk'un dört oğlu olduğunu ifade ederek Mikail, Yabagu (Yabgu-Bigu), Musa ve Arslan isimlerini vermektedir.⁴ 13. yy. kaynaklarımız arasında olan Abû'l-Farac, kayıp olan Meliknâme isimli eseri görmesi ve Selçukluların erken dönemleri ile alakalı bilgiler vermesi nedeniyle bizim için önemlidir. Yine Meliknâme'den nakilde bulunan ve 15. yy. geç dönem kaynakları arasında olan Mîrhând, Târih-i Ravzatu's Safâ isimli eserinde; Mikail, Musa, Yabgu lakaplı Arslan ve gençliğinin ilk yıllarında âlemi-i bekâya yürüyen bir başka oğlu olmak üzere Selçuk Bey'in dört oğlu olduğunu zikretmektedir.⁵ Fakat Mîrhând birkaç sayfa sonrasında başkaca meşhur tarihçilerden alıntıda bulunmuş; İsrail, Mikail, Musa ve Yunus isimlerini vermiştir.⁶ Söz ettiğimiz gibi Mîrhând, Selçukluların kuruluş yıllarında henüz hayatta değildi ve verdiği bilgilere bizzat kendisi görgü şahidi olmamıştı. Lakin, Abû'l-Farac Tarihi isimli eserde olduğu gibi dönem hakkındaki olayları anlatırken Meliknâme isimli eseri gördüğünü ve bilgileri ondan aktardığını ifade etmesi nedeniyle oldukça önemlidir. Ayrıca dönem kaynakları arasında kuruluş yıllarını en tafsilatlı anlatan müelliflerin arasındadır. Mîrhând'un torunu olan ve eserini kaleme alırken genel itibariyle dedesinin eserinden istifade eden Hândmîr, Selçuk'un dört oğlu olduğunu ifade ederek Mikail, İsrail ve Musa

³ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi* (C.1), TTK Basımevi, Ankara, 2011, s. 31.

⁴ Abû'l-Farac, Gregory Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, C.1, Çev. Ö.R. Doğrul, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 293.

⁵ Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's Safâ*, Tashih Cemşid Kıyanfer, İntişârât-ı Esâtir, Cild-i Şeşom Çap-ı Evvel, Tahran 1380, s. 3121-3122.

⁶ Mîrhând, *a.g.e.*, s. 3142.

isimlerini zikretmiş; devam eden satırda da Arslan Yabgu ismini anmıştır.⁷ 11. yy. kaynaklarımız arasında yer alan Beyhaki'nin Târih-i Beyhak isimli eserinde Selçuk'un oğullarından ilk olarak Mikail'in ismi verilmiş; Emir Beygu (Bigu), Yusuf ve Musa isimleri sonrasında zikredilmiştir.⁸ Beyhaki, Gazneli tarihçisi olması ve Dandanakan sürecine birebir şahit olması nedeniyle önemlidir. Selçukluların kuruluş sürecinde dönem dönem sulh, dönem dönem ise harp içerisinde oldukları bu devletin tarihçisinin vermiş olduğu bilgiler bizim için önemlidir. Bunun yanında Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecindeki kardeşler arasındaki bağı ve savaş yeteneklerini anlatması bakımından kayda değerdir. Hamdullah Müftevî, Târih-i Güzide'sinde Selçuk'un İsrail, Mikail, Musa Beygu ve Yunus isimlerinde dört oğlu olduğunu ifade etmiştir.⁹ Kadı Burhâneddîn-i Ânevî'nin Enîsü'l Kulûb isimli eserinde; Selçuk'un Musa Beygu (yabgu), Yusuf Yinal (İnal), Mikail ve İsrail isimli dört oğlu olduğu aktarılmıştır.¹⁰ 12. yy. kaynaklarımız arasında olan Kadı Burhâneddîn-i Ânevî, diğer müverrihlerden farklı olarak Yusuf Yinal ismini zikreden ilk kişidir. Râvendî, Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr isimli eserinde ilk olarak İsrail'in ismini vermiş, devamında Mikail, Yunus ve Musa Bigu isimlerini anmıştır.¹¹ Şebankârâi, Mecmaü'l Ensâb isimli eserinde Selçuk'un dört oğlu olduğunu ifade ederek İsrail, Mikail, Musa ve Yunus isimlerini zikretmiştir.¹² İbnü'l Nizamü'l Hüseyini el-Yezdi, el-Urazâ fi'l-Hikâyet'is-Selçûkiyye adlı eserinde Selçuk'un İsrail, Mikail, Musa ve Yunus adında dört oğlu olduğunu bildirmiştir.¹³ Yazıcızade Ali de Selçuk'un dört oğlu olduğunu ifade eden müverrihler arasındadır fakat hepsinin isimlerini zikretmemiş, yalnızca İsrail'in adını anmakla yetinmiştir.¹⁴ Arap müellif

⁷ Hândmîr, *Habîbü's Siyer* (telif Gıyasüddin b. Humameddin el-Hüseyini), Çap-ı Çaharom Cildi Dövvom, İntişârât-ı Heyyam, Tahran 1380, s. 480.

⁸ İbn Funduk, *Târih-i Beyhâk*, Tashih Muhammed Kazvini, Kitabfuruşi Feruği, Tahran 1361, s. 71.

⁹ Hamdullah Müftevî, *Târih-i Güzide*, Müessesesi-i İntişârât-ı Emir Kebir, Naşir Hüseyin Nevâi, Tahran 1339, s. 326.

¹⁰ Mehmed Fuad Köprülü, *Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları* (Belleten S.27'den ayrışım), TTK Basımevi, Ankara, 1943, s. 75.

¹¹ Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr* (C.1), Çev. A. Ateş, TTK Yayınevi, Ankara, 1957, s. 86.

¹² Muhammed Ali Muhammed Şebankârâi, *Mecmaü'l Ensâb*, tashih Mir Hâşim Muhaddîs, Müessesesi-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran, 1363, s. 97.

¹³ İbnü'l Nizamü'l Hüseyini el-Yezdi, *el-Urazâ fi'l-Hikâyet'is-Selçûkiyye*, Tashih Meryem Mirşemsi-Naşir Muhammed Afşar, Tahran, 1388, s. 15; İbnü'l Nizamü'l Hüseyini el-Yezdi, *el-Urazâ fi'l-Hikâyet'is-Selçûkiyye* (tahkik Hüseyin Emin-Abdülnâim Muhammed Hâsâni), Metbe Câmietü'l Bağdat, Bağdat, 1979, s. 20.

¹⁴ Yazıcızâde Ali, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, Haz. A. Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2009, s. 39.

Nüveyrî ise, Selçuklular ailesi hakkında bilgi verdiği başlık altında Selçuk'un Arslan, Mikail ve Musa adında çocukları olduğunu bildirmiş sonraki sayfada Yusuf ismini de zikretmiştir.¹⁵

Yukarıda aktardığımız gibi kaynaklar isim hususunda farklılık arz etseler de Selçuk'un dört oğlu olduğuna genel itibariyle kanaat getirmektelerdir. Bu kaynaklardan farklı olarak Selçuk'un dört oğlu olmadığını ve isimlerinin farklı olduğunu iddia eden müverrihler de vardır. Bunları ayrı olarak zikretmenin araştırmanın anlaşılabilmesi adına faydalı olacağını düşündük. Bu kapsam içerisinde yer alan ilk müverrihimiz orta çağ tarihi araştırmalarında önemli başvuru kaynaklarımızdan olan İbnü'l Esîr'dir. O, 12. yy. tarihçileri arasında yer almakta ve külliyat niteliğinde hazırladığı El Kâmil Fi't-Târih isimli eseri ile dönemine ışık tutmaktadır. Kâinatın yaradılışından 1231 yılına değin olayları ele alan müverrihin eserine büyük önem addedilmektedir. İbnü'l Esîr, eserinde anlattığı konularda geniş bir çerçeve çizmiş, uzun uzadıya yorum yapmaktan kaçınmamıştır. Yaptığı tafsilatlı yorumlar nedeniyle de zaman zaman hatalar yapmıştır. Müverrih ilk olarak Selçuk'un; Arslan, Mikâil ve Mûsâ adlarında üç oğlu olduğunu ifade etmiştir. Zannediyoruz ki Tuğrul ve Çağrı'nın babaları Mikail'in erken yaşta ölmesi nedeniyle dedeleri Selçuk Bey tarafından büyütülmesine atıfta bulunarak, Tuğrul ve Çağrı'yı Selçuk Bey'in çocukları olarak ifade etmekten kaçınmamıştır.¹⁶ Diğer kaynaklara nazaran farklı ifadelerde bulunan bir diğer eser anonim olarak günümüze ulaşmış Târihü'l Selcuk Der Anatoli'dir. Bu eserde; Mikail, Yusuf, Yunus ve Musa Yabgunun isimleri anılmıştır. Ayrıca İsrail ismi de zikredilmiştir. Zannediyoruz ki kitabın yazılışı esnasında bir yanlışlık yapılmış ve yukarıda zikrettiğimiz kaynaklarda geçen İsrail ismi İsrail olarak kaydedilmiştir.¹⁷ Bundârî de hatalı yazımda bulunan müelliflerden biridir. Selçuk'un oğulları pasajında ilk olarak Mikail'in adını veren müellif,¹⁸ sonraki pasajlarda Dandanakan harbini işlemiş ve orada Selçuk'un oğlu olan Musa'yı Tuğrul ve Çağrı'nın amcazadesi olarak ifade etmiştir.¹⁹ Bu sebeple güvenilir kaynaklar arasında bulunmamaktadır fakat verdiği bilgiler tahlil edilerek araştırmamızda kullanılacaktır. 13. yy. 'da

¹⁵ Nüveyrî (Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb), *Nihâyetü'l Ereb fi Fünûni'l Edeb* (C. 26/27), tahkik Doktor Müfîd Kameyhe, el-Dârü'l Kutubü'l İlmiyye, Beyrut, 2004, s. 155-156.

¹⁶ İbnü'l Esîr el-Cezerî, *El Kâmil Fi't-Târih* (C.8) (min Telif İzzeddin Ebü'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Ebü'l Kerim Muhammed b. Muhammed Abdülkerim b. Abdülvâhid eş-Şeybânî), el-Dârü'l Kutubü'l İlmiyye. Lübnan, 1987, s. 237.

¹⁷ *Târihü'l Selcuk Der Anatoli*, (tashih ve teligât Nadir Celali), Miras- Mektub, Tahran, 1377, s. 41.

¹⁸ Bundârî, *Zubdetü'n-Nusra va Nuhbetü'l-'Usra - Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Çev. Kıvameddin Burslan, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 2.

¹⁹ Bundârî, *a.g.e.*, s. 6.

yaşamış olan bir diğer müverrihimiz Hüseyini'dir. İran coğrafyasında yaşadığı düşünülen müellif; Ahbârü'l Ūmera ve Padişâhân-ı Selcûki isimli eserinde Selçuk'un çocukları olarak Emir Mikail, Emir Musa ve İsrail olarak tanınan Emir Beygu Arslan isimlerini zikretmiştir.²⁰ 16. yy. müverrihlerinden olan Ahmed Bin Mahmud da Selçuknâme isimli eserinde; Emîr Mikâil, Emîr Musa ve Emîr Yabgu Arslan isimlerini zikrederek Selçuk'un üç oğlu olduğunu ifade eden müverrihlerdendir. Buna ilave olarak da Emîr Yabgu Arslan'ın İsrail olarak anıldığını ve bu isimle meşhur olduğunu ifade etmektedir.²¹

Mezkûr kaynaklara ilave olarak Selçuk'un beş oğlu olduğunu aktaran müverrihler de bulunmaktadır. Bunların başında Irak'da yaşamış olan 12. yy. tarihçilerinden Zâhirüddîn Nişâburi gelmektedir. Erken dönem Selçuklu kaynakları arasından adı zikredilen müellif, önemli kaynaklarımız arasında yer almaktadır. Nişâburi'nin günümüzde iki baskısı bulunmaktadır. Bunlardan ilki İsmail Afşar tarafından, ikincisi ise Morton tarafından basılmıştır. İsmail Afşar tarafından basılan Selçuknâme'de Selçuk'un; İsrail, Mikail, Musa Yabgu, Yunus ve Yusuf adında beş oğlu olduğu söylenmiştir.²² Morton baskısında ise İsrail, Mikail, Musa Yabgu ve Yunus isimleri zikredilmiştir.²³ Selçuk'un beş oğlu olduğunu zikreden diğer müellifimiz Aksarayı'dir. Târih-i Selâcîk ya Mûsâmeretü'l-Ahbâr ve Mûsâmeretü'l Ahyar isimli eserinde Selçuk'un; İsrail, Mikail, Musa, Yunus ve Ahmed adında oğullarının olduğunu ifade etmiştir.²⁴ Aksarayı, geç dönem kaleme alınması nedeniyle Selçukluların kuruluş sürecine ilişkin birinci elden kaynaklarımız arasında yer almamaktadır. Fakat eserini kaleme alırken yararlandığı kaynakların özgünlüğü nedeniyle önemlidir. Tüm müverrihler arasında Ahmed adını anan tek isimdir. Selçuk'un oğullarının isimleri hususunda hatalı ifadelerde bulunmuş olsa da devam eden süreçte başvuru kaynaklarımız arasında yer alacaktır. Selçuk'un beş oğlu olduğunu nakleden bir diğer müverrih Reşîdü'd-

²⁰ Hüseyini, *Ahbârü'l Ūmera ve Padişâhân-ı Selcûki*, Sazmân-ı Çap ve İntişârât Vezaret-i Ferheng ve İrşad-ı İslâmî, Müsehhîh Muhammed Nureddin-Mutercim Ramazan Ali Ruhâli, Tahran, 1380, s. 37.

²¹ Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, Hazırlayan Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2011, s. 23.

²² Zâhirüddîn Nişâburi, *Selçuknâme*, tashih Mirza İsmâil Afşar-Muhammed Ramazânî, İntişârât-ı Esâtir, Tahran, 1390, s. 10.

²³ Zâhirüddîn Nişâburi, *Selçukname*, nşr. Morton, A.H., Berlin, 2004, s. 5.; Mezkûr baskı Yüksek Lisans Tezi olarak çalışılmış, tahkikli ve tasnifli bir şekilde Türkçe'ye kazandırılmıştır. Bkz. Zâhirüddîn Nişâburi, *Selçuknâme*, Çev. Ayşe Gül Fidan, Kopernik Kitap, İstanbul 2018.

²⁴ Aksarayı, *Târih-i Selâcîk ya Mûsâmeretü'l-Ahbâr ve Mûsâmeretü'l Ahyar*, tashih Osman Turan, İntişârât-ıEsâtir, Tahran, 1362, s. 10.

din Fazlullâh'dır. Câmî'üt-Tevârîh isimli eserinde Selçuk'un İsrail, Mikail, Musa Yabgu, Yunus ve Yusuf adında oğullarının olduğunu belirtmiştir.²⁵

Bazı kaynaklar da Selçuk'un oğullarından birinin veya birkaçının ismini vermekle yetinmişlerdir. Bunlardan ilki Anonim Tarih-i Sistan isimli eserdir. Musa Yabgu'nun faaliyetleri hakkında tafsilatlı bilgiler içeren eser, Selçuk'un oğullarından yalnızca onu anmıştır.²⁶ Gerdizi de Zeynü'l Ahbar isimli eserinde yalnızca Yabgu ismini zikretmiştir. Bu bilindiği üzere isim değil unvandır. Zannediyoruz ki Musa Yabgu'ya atıfta bulunmaktadır.²⁷ Müverrihlerimizden bir diğeri de İbn Hassûl'dür. Tafdîl el-Etrâk Ala Sair el-Ecnad isimli eserinde Selçukluların kuruluşuna dair bilgi verdiği esnada Tuğrul Bey'i anmakta ve bu yolla da Mikail'i zikretmektedir.²⁸ Arap müellif Zehebî de eksik bilgilendirmede bulunmuş, Selçuk'un oğlu olarak yalnızca Mikail'i göstermiştir.²⁹ Selçuklu kaynakları arasında yer alan ve genel itibariyle istifade ettiğimiz İbn Taktaka ve Azimi ise Selçuk'un çocuklarının isimleri hakkında sessiz kalmışlar, Selçuk Bey'in ölümünün ardından Tuğrul Bey ile devlet sürecini başlatmışlardır.³⁰

Görüldüğü üzere kaynaklar Mikail, Arslan (İsrail) ve Musa (Yabgu) isimleri üzerinde hemfikirlidir. İçlerinden yalnızca Aksarayı farklı bir isim zikrederek Ahmed adını anmıştır.³¹ Verilen bu ismin diğer kaynaklarda geçmemesi; Aksarayı'nın geç dönem kaynakları arasında olması ve kuruluş dönemini yazarken titiz davranmaması ile ilgili olabilir. Ahmed isminin yanında Selçuk Bey'in oğlu olarak İsrail ismi de anılmıştır. Yukarıda da izahatını yaptığımız üzere Anonim Târihü'l Selduk Der Anatoli isimli eserde

²⁵ Reşidü'd-dîn Fazlullâh, *Câmî'üt-Tevârîh*, Çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014, s. 54.

²⁶ Anonim, *Tarih-i Sistan*, Donya-i Kitab, Tashih Melik'ül Şuara Behar-Ali Asger Abdullahi, Tahran, 1381, s. 420-421-423-436.

²⁷ Gerdizi, *Zeynü'l Ahbar*, Tashih A. Habibi, Donya-i Kitab, Tahran, 1363, s. 383.

²⁸ İbn Hassûl, *Tafdîl el-Etrâk Ala Sair el-Ecnad*, Çev. Şerefeddin Yaltkaya, Belleten 14-15'den ayrı basım, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 27; İbn Hassûl, İbn Hassûl ve "Tafdîl el-Etrâk Ala Sair el-Ecnad" Adlı Risalenin Tercümesi, Çev. Ramazan Şeşen, *Tarih Dergisi*, Sayı 38, İstanbul, 2011, s. 137; İbn Hassûl'ün mezkûr eseri hakkında detaylı bilgi için bkz. Sedghi, Naser-Tarifci, Sinan, "Selçuklular ve Büveyhîler Arasındaki Rekabetin Tarih Yazıcılığı Sahasındaki Aktörleri: İbn Hassûl ve Ebû İshâk Es-Sâbî", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırmaları Dergisi*, Sayı 93, Ankara, 2020, s. 241-266.

²⁹ Zehebî (Hâfız Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz et-Türkmâni), *Târihu'l İslâm ve Vefeyatü'l Meşahir ve'l-a'lâm*, (C. 42), tahkik Ömer Abdusselam Tedmüri, Darü'l Kitabü'l-Arabî, Beyrut, 1993, s. 42.

³⁰ Azimî, *Azîmî Tarihi*, Çev. Ali Sevim, TTK Basımevi, Ankara, 2006, s.3-4-9 vd.; İbn Taktaka (Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ), *Târih-i Fahrî der Âdâb-ı Mülkdâri ve Devletha-i İslâmi*, tashih Muhammed Vahid Gelpaygani, Şirket-i İntişârât-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran, 1350, s. 395.

³¹ Aksarayı, *a.g.e.*, s.10.

yer alan bu ismin İsrail'den bozma olduğuna şüphe yoktur.³² Diğer önemli müelliflerimizden olan Abû'l Farac, eserinde Selçuk Bey'in oğulları arasında Musa'nın ismini vermiş, sonrasında Yabagu (Yabgu-Bigu) ismini vererek bu unvanı Musa'nın kardeşiymiş gibi göstermiştir.³³ Lakin Yabgu unvanı bilindiği ve kaynaklarda da aktarıldığı üzere Musa ve Arslan'a ithaf edilmektedir.³⁴ Abûl-Farac Selçuk'un oğullarının isimlerini sıralarken Arslan ve Musa'nın isimlerini de zikretmiştir. Arslan ve Musa dışında Selçuk'un oğulları arasında bu unvanı kullanan evladı olmaması sebebiyle görülmektedir ki kaynak burada hatalı bir ifadeye bulunmuştur.

Yusuf ve Yunus isimleri üzerinde de tartışmak gerekmektedir. Kaynaklarımızdan Mîrhând, Hamdullah Müftevî, Râvendî, Şebankârî, Aksarayî ve İbnü'l Nizamü'l Hüseyî el-Yezdî Selçuk Bey'in Yunus adında bir oğlu olduğunu aktarmışlardır. Zâhirüddîn Nişâburî'nin Selçuknâme, Reşîdü'd-dîn Fazlullâh'ın Câmî'üt-Tevârîh ve Anonim Târihü'l Selçuk Der Anatoli isimli eserlerde ise hem Yunus hem de Yusuf isimleri zikredilmiştir. Yusuf ismini Yunus olmaksızın anan Beyhâki ve Kadı Burhâneddîn-i Ânevî'nin dışında müverrih bulunmamaktadır. Selçuk Bey'in oğlunun isminin Yusuf mu yoksa Yunus mu olduğu hususunda elimizdeki yegâne bilgi Tuğrul ve Çağrı Bey'in ana bir kardeşleri ve amcazadeleri olan İbrahim Yinal'dır. 12. yy. müverrihlerinden olan Kadı Burhâneddîn-i Ânevî, Enîsü'l Kulûb isimli eserinde Yusuf'un Yinal (İnal)³⁵ unvanını taşıdığını açık bir şekilde ifade etmiştir.³⁶ Anonim olarak günümüze ulaşan Târihü'l Selçuk Der Anatoli isimli eser de bu bilgiyi teyit eder nitelikte olup Selçuk'un oğullarının ismini verdiği pasajda "*Yusuf b. Selçuk'un oğlu İbrahim Yinal*" ifadesinde bulunmuştur.³⁷ Bunun yanı sıra İbrahim Yinal'in faaliyetlerini takip edebilmemiz ve bu yolla da Yusuf'a ulaşabilmemiz önemlidir. Kaynaklarda açık olarak ifade edilmese de Selçuk'un genç yaşta iken vefat eden bir oğlunun olduğunu bilmekteyiz.³⁸ Mikail, Arslan (İsrail) ve Musa'nın faaliyetleri hakkında az çok bilgi sahibi olmamız nedeniyle Selçuk'un ilk olarak vefat eden evladının Yusuf olduğunu söylememizde bir yanlışlık olmayacaktır. Bu

³² *Târihü'l Selçuk Der Anatoli*, s.41.

³³ Abû'l-Farac, *a.g.e.*, s. 293.

³⁴ Mîrhând, *a.g.e.*, s. 3121-3122; Hândmîr, *a.g.e.*, s. 480; Hamdullah Müftevî, *a.g.e.*, s. 326; Zâhirüddîn Nişâburî, 1390, s. 10; Zâhirüddîn Nişâburî, 2004, s. 5; Mehmed Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 75.

³⁵ Yinal-İnal unvanı için bkz. Zehra Odabaşı, "Türk Devletlerinde Kullanılan İdari Ünvanlar", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, İstanbul, 2019, s. 175.

³⁶ Köprülü, *a.g.e.*, s. 75.

³⁷ *Târihü'l Selçuk Der Anatoli*, s. 41

³⁸ Mîrhând, *a.g.e.*, s. 3121-3122.

bilgiler ışığında; Selçuk Bey'in Mikail, Arslan (İsrail), Musa ve Yusuf adında dört oğlu olduğunu söyleyebiliriz.

Selçuk Oğullarının Hayatının Kaynaklara Yansımaları

Selçuk'un oğullarının doğum tarihlerinin kaynaklara yansımaması nedeniyle vefat dönemlerine göre incelemeyi uygun gördük. Buna göre; Yusuf, Mikail, Arslan (İsrail) ve Musa sıralamasına göre aktaracağız.

1. Yusuf

Selçuk'un oğulları arasında hayatı hakkında yok denecek kadar az bilgiye sahip olduğumuz evladı Yusuf'dur. Kaynaklar, ismi hususunda dahi birbiriyle ihtilafli halledirler. Gençliğinin ilk yıllarında vefat ettiği bildirilen Yusuf'un kardeşler arasındaki konumu ve yaşı hakkında da bilgi sahibi değiliz. Mîrhând'ın isim vermeksizin Selçuk'un evlatlarından birinin genç yaşta vefat ettiğini bildirmesi ve diğer kardeşlerin faaliyetlerinin kaynaklara yansımaları nedeniyle bu kişinin Yusuf olduğunu tespit edebilmekteyiz.³⁹ Yusuf'un vefatının ardından eşi, Türk gelenekleri ve İslam aneleri çerçevesinden kardeşi Mikail ile evlendirilmiştir. Mikail'in bu evliliğinden Tuğrul ve Çağrı Beylerin dünyaya gelmesi, İbrahim Yinal'ın da kaynaklara Tuğrul ve Çağrı'nın ana bir kardeşleri olarak kaydedilmeleri⁴⁰ nedeniyle şu neticeleri elde edebileceğimiz kanaatini taşımaktayız. Muhtemeldir ki Yusuf, Mikail'e nazaran daha büyük bir yaşta idi. Dönemin Türk kültür anelerinde ikinci evliliklere pek az rastlamamız, Mikail'in Yusuf'un eşinden çocuk sahibi olması ve İbrahim Yinal'ın varlığının bilinmesi bu kanaati taşımamızdaki etkenlerdendir. Tuğrul ve Çağrı Bey'den yaşça büyük olduğunu düşündüğümüz İbrahim Yinal'ın yaş farkını maalesef ki tam olarak tespit edememekteyiz. Lakin görülmektedir ki Yusuf'un ölümünün ardından İbrahim Yinal'ın annesi küçük kardeş Mikail ile evlendirilmiş, bu evlilikten Tuğrul ve Çağrı Beyler dünyaya gelmiştir. Bu süreçte İbrahim Yinal'ın aile ilişkilerine dair bilgimiz bulunmamaktadır.

Babasını genç yaşta kaybetmesi ve annesinin amcası ile evlenmesi İbrahim Yinal'ın dünyasında travmalara neden olmuş olabilir. Yaşça küçükleri olmalarına rağmen amcası Mikail'in ölümünün ardından amcazadeleri Tuğrul ve Çağrı beyler dedeleri Selçuk tarafından büyütülmüştür. Bu şartlarda İbrahim Yinal'ın de aynı ortamda bulunuyor olması muhtemeldir. Fakat dedesi veya amcası ile yakınlığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra Mikail'in ölümü sonrası Tuğrul ve Çağrı beyler bizzat dedeleri Selçuk'un sorumluluğunda büyütülmüş ve anladığımız kadarıyla da devletin dizginleri o

³⁹ Mîrhând, *a.g.e.*, s. 3121-3122.

⁴⁰ İbn Funduk, *a.g.e.*, s. 71; Azîmî, *a.g.e.*, s.3-4-9 vd.

zamandan bu yetim çocuklara uygun görülmüştür veyahut kaynaklar bu hususu abartmaktadırlar. Kaynaklarda aşağıda da irdeleneceğimiz üzere, devletin kuruluşu sonrası Tuğrul, Çağrı ve Musa Yabguyu beraber görmekteyiz. İbrahim Yinal da zannediyoruz ki Tuğrul Bey'e başlangıçta itaat üzere olmuştur. Dandanakan sürecinden sonra ülüş yapılmış ve İbrahim Yinal'e Kuhistan ve Cürcan verilmiştir.⁴¹ Tuğrul ve Çağrı ile bağlarının zayıf olduğunu düşündüğümüz İbrahim Yinal, Tuğrul'un hükümdarlığı döneminde ona karşı Hemedan'da isyan harekâtı tertip etmiştir.⁴² İsyanı esnasında Tuğrul Bey'in Bağdat'ta olması İbrahim Yinal'ın bu tertip için zaman kolladığının ve uygun vaktin gelmesini beklediğinin işaretidir. Hüseyini bu isyan hareketinin tarihinin 2 Ağustos 1059 olduğunu aktarmaktadır.⁴³ Mîrhând da Hüseyini'yi destekler nitelikte bir tarih vererek 1058-1059 yıllarını işaret etmiştir.⁴⁴ Bundârî de tarih hususunda aynı fikirdedir.⁴⁵ Râvendî'ye göre bu isyan hareketinin sebebi İbrahim Yinal'ın hükümdar olmak istemesidir.⁴⁶ Mîrhând ise bu isyanın sebebi olarak İbrahim Yinal'ın Hemedan'daki hazineyi ele geçirmek istemesini göstermiş, Irak'tan Hemedan'a gittiğini ve burayı ele geçirdiğini ifade etmiştir.⁴⁷ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh da bu bilgiyi desteklemiştir.⁴⁸ İsyan sebebiyle Tuğrul Bey'in Bağdat'tan ayrıldığını bildiren Mîrhând, Hemedan'a ulaşmasıyla birlikte isyana müdahale etmemiş ve yakınlarından destek beklemiştir. Bunun sebebi olarak da İbrahim Yinal'ın destekçilerinin sayısının fazlalığına işaret etmiştir. Bu esnada Çağrı Bey'in hayatını kaybettiğini belirten Mîrhând, Tuğrul Bey'in yardımına Alp Arslan'ın geldiğini ve Hemedan'da Alp Arslan tarafından İbrahim Yinal'ın bozguna uğratıldığını ve yay kirişi ile öldürüldüğünü aktarmaktadır.⁴⁹ Diğer dönem kaynakları da bunu teyit etmektedirler.⁵⁰ *Târihü'l Selcuk Der Anatoli* isimli eserde bu olayın Rey yakınlarında Heftad Pevlan (هفتاد پوران) köyünde gerçekleştiği ifade edilmektedir.⁵¹

2. Mikail

Mîrhând ve Mîrhând'dan naklen Hândmîr'in naklettiğine göre Mikail; kardeşleri arasında önderlik yapmakta ailenin yönetimini sağlamaktaydı.

⁴¹ Hüseyini, *a.g.e.*, s. 55; Râvendî, *a.g.e.*, s. 102; Bundârî, *a.g.e.*, s. 6.

⁴² *Târihü'l Selcuk Der Anatoli*, s. 47; Bundârî, *a.g.e.*, s. 12.

⁴³ Hüseyini, *a.g.e.*, s. 56.

⁴⁴ Mîrhând, *a.g.e.*, s. 3151.

⁴⁵ Bundârî, *a.g.e.*, s. 12.

⁴⁶ Râvendî, *a.g.e.*, s. 106.

⁴⁷ Mîrhând, *a.g.e.*, s. 3151-3152.

⁴⁸ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *a.g.e.*, s. 72.

⁴⁹ Mîrhând, *a.g.e.*, s. 3151-3152.

⁵⁰ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *a.g.e.*, s. 72; Hüseyini, *a.g.e.*, s. 56; Râvendî, *a.g.e.*, s. 106.

⁵¹ *Târihü'l Selcuk Der Anatoli*, s. 47.

Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi edinemediğimiz Mikail, bir kalenin muhasarası ile meşgul olmuş bu muhasara esnasında da ölümcül bir ok yarası alarak hayatını kaybetmiştir.⁵² İbnü'l Esîr ve Nüveyrî de Mikail'in ölümü hakkında bilgi vermişler, Mikail'in gayrimüslim Türk ülkelerine karşı cihada çıktığını ve Allah yolunda şehit düştüğünü ifade etmişlerdir.⁵³ İbnü'l Esîr, Mîrhând'dan farklı olarak cihat anlayışı içerisinde durumu izah etmiştir. Fakat bu, dönem şartları içerisinde gerçekliği tam olarak yansıtmamaktadır. Burada önemli olan duygu cihat değil, muhtemel olarak yerleşim bölgesi teminidir. Mikail'in fetih harekâtına girişmesi ve aile bünyesindeki silahlı güçlerin Mikail'in arkasında olması onun ailesinde lider olarak kabul edildiğini göstermektedir. Bununla birlikte Selçuk, Mikail'in liderliği esnasında hayatta idi. Muhtemeldir ki Selçuk Bey ya liderlik vazifesinden çekilmiş ve bunu Mikail'e devretmiştir ya da geri planda olmak kaydıyla ailenin yönetimini devam ettirmiştir. Mikail'in ölümünün ardından oğulları Tuğrul ve Çağrı'nın yetiştirilmesini üstlenen Selçuk, onları kurulacak olan devletin geleceği olarak görmüş ve eğitimleri hususunda titiz davranmıştır.⁵⁴ Mîrhând'ın nakillerini Bundârî de desteklemiş Mikail'i ailenin başbuğu ve herkesten üstün tutulan büyüğü olarak ifade etmiştir.⁵⁵ Ahmed Bin Mahmud da bu bilgiyi yinelemiştir.⁵⁶

Bazı kaynaklar, Mikail ve Arslan'ın (İsrail) liderlik ve ölüm tarihlerini karıştırmışlardır. Şebankârî, Râvendî ve Aksarayı Selçuk'un oğulları arasında Mikail'in adını anmakla birlikte, onun ölümünden bahsetmemiş ve Arslan'ın (İsrail) en büyük evlat olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁷ Buna ek olarak Aksarayı, Arslan'ın tutuklanma hadisesinde Mikail'in hayatta olduğunu ve sonrasında vefat ettiğini bildirerek hatasını tekrarlamıştır.⁵⁸ Kısmî olarak güvenilir müellifler arasında yer alan Zâhirüddîn Nişâburi, Ahmed Bin Mahmud ve Reşîdü'd-dîn Fazlullâh da Mikail'in ölüm hadisesini Arslan'ın

⁵² Mîrhând, *a.g.e.*, s. 3122; Hândmîr, *a.g.e.*, s. 480.

⁵³ İbnü'l Esîr el-Cezerî, *a.g.e.*, s. 237; Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 155; Nüveyrî isim arap müellif, Selçuklular ile alakalı bilgi verdiği kısımda Arslan'ı Mikail'in oğlu olarak göstermiş, birkaç paragraf sonra da kardeşi olduğunu belirtmiştir. Bunun yansırı Arslan'ın başından geçen tutuklanma hadisesini Mikail'in ismini vererek anlatmıştır. Araştırmamız hususunda güvenilir bir kaynak değildir. Bu sebeple de araştırmanın devamında bu kaynaktan istifade edilmeyecektir. Nüveyrî, *a.g.e.*, s. 155-156.

⁵⁴ Mîrhând, *a.g.e.*, s. 3122.

⁵⁵ Bundârî, *a.g.e.*, s. 6.

⁵⁶ Ahmed Bin Mahmud, *a.g.e.*, s. 24.

⁵⁷ Muhammed Ali Muhammed Şebankârî, *a.g.e.*, s. 97; Aksarayı, *a.g.e.*, 11; Râvendî, *a.g.e.*, s. 85.

⁵⁸ Aksarayı, *a.g.e.*, s. 14.

tutuklanmasından sonra göstermişlerdir.⁵⁹ İbnü'l Nizamü'l Hüseyini el-Yezdi de hatalı ifadelerde bulunan müellifler arasında yer almış, Arslan'ın dört kardeşin istişaresi sonucunda önder ve lider kabul edildiğini bildirmiştir.⁶⁰ Halbuki, Arslan ailenin yönetimini eline aldığı anda Mikail çoktan hayatını kaybetmişti. Hüseyini de bu müellifler arasında yer almış, Arslan'ın vefatından sonra Mikail'in öldüğünü bildirmiştir.⁶¹ Aslına bakılırsa Arslan'ın Mikail'den büyük olduğunu ve ondan önce ailenin liderliğini yaptığını ifade eden kaynak sayımız aksini iddia eden kaynaklardan nicelik olarak daha fazladır. Fakat burada kaynağın güvenilirliği ve dönemi devreye girmektedir. Mîrhând zaman zaman yanlış ifadelerde bulunsa da Selçuklu devrinin erken dönemlerine dair birinci elden kaynak statüsünde değerlendirilmektedir. Bunun sebebi de yukarıda izah ettiğimiz üzere Meliknâme isimli kayıp olan eserden yararlanmış olması ve olay örgüsünü anlattığı esnada bu kayıp eseri referans olarak göstermesidir. Biz de bu hususta Mîrhând'ı referans olarak kabul ediyor, Mikail'in ölüm tarihinin ve liderliğinin Arslan'dan önce olduğuna kanaat getiriyoruz.

3. Arslan (İsrail)

Mikail'in ölümünün ardından ailenin yönetimini Yabgu unvanı ile Arslan almıştır. Arslan'ın, Yabgu unvanını kullanması gelişigüzel bir sebepten ileri geldiği düşünülemez. Muhtemelen o, ailenin nüfus ve otorite bakımından güçlendiği bir dönemde yönetimi ele almış ve bu unvanı kullanmaya başlamıştır. Aksi halde Mikail'in de bu unvana sahip olması ve kullanması gerekirdi. Görülmektedir ki Arslan döneminde Türkmen kitlelerin katılımı artmış ve ailenin gücünün katlanarak artmasına sebep olmuştur. Bunun yanında Samaniler gibi komşu devletlere askeri destekte bulunmuş, bölge siyasetinde aktif rol oynamıştır.⁶²

Tuğrul ve Çağrı kardeşlerin amcaları Arslan ile ailenin başına geçtiği sıradaki yakınlıkları hususunda detaylı bilgi bulunmamaktadır. Fakat Mîrhând'da geçen pasajda bir grubun başını Arslan'ın bir grubun başını da Tuğrul ve Çağrı'nın çektiği anlaşılmaktadır. Mîrhând, Tuğrul ve Çağrı'nın etrafında toplanan kalabalık kitleden Arslan'ın rahatsız olduğunu kin ve

⁵⁹ Zâhirüddîn Nişâburi, 1390, s. 14; Zâhirüddîn Nişâburi, 2004, s. 9; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *a.g.e.*, s. 61; Ahmed Bin Mahmud, *a.g.e.*, s. 27; Aynı yerde Mikail'in ölümünün ardından üç oğlunun kaldığını ifade eden kaynak, Tuğrul Bey Muhammed ve Çağrı Bey Davud'a ek olarak Yabgu ismini zikretmektedir. Muhtemeldir ki burada zikrettiği kişi Mikail'in kardeşi Musa'dır. Ahmed Bin Mahmud, *a.g.e.*, s. 27.

⁶⁰ İbnü'l Nizamü'l Hüseyini el-Yezdi, 1388, s. 15; İbnü'l Nizamü'l Hüseyini el-Yezdi, 1979, s. 20.

⁶¹ Hüseyini, *a.g.e.*, s. 41.

⁶² İbnü'l Esîr el-Cezerî, *a.g.e.*, s. 236

kıskançlık duygularına kapıldığını ifade etmiştir. Bu kitleden rahatsızlık duyan Arslan, yeğenlerine uyarıda bulunarak etraflarındaki kitleyi dağıtmalarını aksi taktirde Türkistan ve Mâverâünnehr meliklerinin bundan rahatsız olacağını ve yeni bir saldırıya sebep olacaklarını söylemiştir. Tuğrul ve Çağrı amcalarının bu sözünü dinlemişler ve onaylamışlardır.⁶³ Görülmektedir ki amca ve yeğenleri ayrı iki grup içerisinde liderlik yapmaktaydılar fakat Yabgu unvanı ile son söz Arslan'da idi. Tuğrul ve Çağrı da muhtemeldir ki babalarının aile reisliğini Arslan'dan önce yapması ve bizzat dedeleri tarafından yetiştirilmeleri nedeniyle onun nüfuz ve askeri gücünü arkasında bulundurmaktaydılar. Arslan ile aralarındaki ilişki biat şeklinde değil, olağanüstü hallerde meydana gelen mecburi ittifak idi. Aksi taktirde kendi gruplarını oluşturamaz ve bizzat Arslan'ın yanında yer alırlardı. Kaynaklara yansdığı kadarıyla böyle bir bilgi elimizde yoktur.

Arslan'ın nüfuzunun artması ve bölge siyasetinde aktif rol oynaması Sultan Mahmud'un dikkatini çekmiştir. Girişimde bulunması gerektiğini anlayan Sultan Mahmud, Arslan'ın gücünden faydalanmak veya ortadan kaldırmak düşüncesine girmiştir.⁶⁴ Sultan Mahmud'un Arslan'ı ortadan kaldırmak niyetinde olmasının sebebi, muhtemelen Arslan'ın Sultan Mahmud'un yönetim anlayışını tenkit etmesi ve bu durumdan da Sultan Mahmud'un haberdar edilmesiydi. Arslan yalnızca tenkit etmekle kalmamış, Sultan Mahmud'un duymasından çekinmeyerek "*Sultan Mahmud'un filleri varsa bizim de okumuz vardır. Aramızda harp olduğu zaman oklarımızla onun askerleri delik deşik edilebilir*" demiştir.⁶⁵ Bunlara rağmen Sultan Mahmud için yine de ilk ihtimal ağır basmakta idi. Bununla birlikte, Arslan ile Karahanlı prensi Ali Tekin'in Gazneli Mahmud ve Karahanlı hükümdarı Kadir Han'a karşı kurmuş oldukları ittifak da önemlidir. Bu ittifak oluşumunda ordu ve kalabalık bir nüfuza sahip olan Arslan, meydana gelen güçler dengesinde hedef olmaktan kendini kurtaramamıştır.⁶⁶

Arslan'ın tutuklanması hadisesinde iki farklı durum vardır.⁶⁷ Birincisi Arslan'ın zorla Mahmud'un huzuruna çıkarılması ve taraftarlarının çarpışma esnasında katledilmesidir. Hüseyini'nin naklettiği bu bilgi dönem siyasetine

⁶³ Mîrhând, *a.g.e.*, s. 3125.

⁶⁴ Şebankârâi'de açık olarak Sultan Mahmud'un Selçukluların askeri gücünden istifade etmek niyetinde olduğu nakledilmiştir. Muhammed Ali Muhammed Şebankârâi, *a.g.e.*, s. 96.

⁶⁵ Köymen, *a.g.e.*, s. 77.

⁶⁶ Köymen, *a.g.e.*, s. 68 vd.

⁶⁷ Merhum âlim Köymen, yukarıda kritiğini yaptığımız iki ihtimalin dışına çıkarak Arslan'ın peşine takipçiler gönderilerek saklandığı yerde yakalandığını ve Sultan Mahmud'un huzuruna çıkarıldığını ifade etmiştir. Atıfta ise Gerdizi'yi göstermiştir. Köymen, *a.g.e.*, s. 79. Biz araştırmamızda kullanmış olduğumuz kaynağın baskısında böyle bir bilgiye tesadüf edemedik. Gerdizi, *a.g.e.*, s. 383 vd.

göre pek de mantıklı değildir. Geç dönem kaynakları arasında yer alan Hüseyini, Arslan'ın ele geçirilme hadisesini çarpışma ve kan ile olduğunu ifade etmiştir. Fakat devamındaki hadiseler konusunda suskun kalmıştır. Arslan bilindiği üzere Sultan Mahmud döneminde hapsedilmiştir. Hüseyini, zaman mefhumunu karıştırmış ve Sultan Mesud tarafından hapsedildiğini söylemiştir.⁶⁸ Ahmed Bin Mahmud da bu hatalı ifadeyi tekrarlamış, Arslan'ın çarpışma sonrası hapsedildiğini aktarmıştır.⁶⁹ Bundârî bu bilgiyi biraz daha değiştirerek; Gazneli ordusunun Horosan'da Arslan ve taraftarları ile çarpıştığını, birçoğunun katledildiğini, sonrasında da esir olarak Gazne'ye götürüldüklerini ifade etmiştir. Hapsedilmelerinin ardından ise çokça yalvardıklarını ve af dilediklerini aktarmıştır. Fakat, Hüseyini gibi hataya düşmüş ve bu hadisenin Sultan Mesud döneminde yaşandığını söylemiştir.⁷⁰

İkinci durum ise Arslan'ın davet üzerine kendi isteği ile Sultan Mahmud'un yanına gittiğidir. Mîrhând, İbnü'l Esîr, Aksarayı, Zâhirüddîn Nişabûri, İbnü'l Nizamü'l Hüseyini el-Yezdi, Yazıcızâde Ali, Hamdullah Müstevfi, Şebankârâi, Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, Râvendî ve Anonim Târihü'l Selcuk Der Anatoli bu olayın davet üzere olduğunu aktarmışlardır.⁷¹ Genel duruma bakıldığında da bu akla daha yakın bir durumdur. Çünkü, Selçuklu ailesinin elinde yüksek sayıda bir nüfuz bulunmaktaydı. Bu nüfuzu karşısına almak yerine kullanmak her hâlükârda Sultan Mahmud'un menfaatineydi. O da bu yoldan ilerlemiş ve Selçuklu ailesiyle dostluk kurmak ve yardımlaşmak emeliyle onları huzuruna davet etmiştir. Bu dönemde ailenin başında olan Arslan bu teklifi geri çevirmemiş, on bin askerle birlikte Sultan Mahmud'un huzuruna doğru yola çıkmıştır.⁷² Bu kalabalık kitleden haberdar olan Sultan Mahmud, haber göndererek "*Şu an bizim için bir yardıma hacet yoktur. Maksat görüşmek, konuşmak ve iki taraf arasında yardımlaşmak olduğundan*

⁶⁸ Hüseyini, *a.g.e.*, s. 38.

⁶⁹ Ahmed Bin Mahmud, *a.g.e.*, s. 26.

⁷⁰ Bundârî, *a.g.e.*, s. 4.

⁷¹ Mîrhând, *a.g.e.*, s. 2127; İbnü'l Esîr el-Cezerî, *a.g.e.*, s. 237; Aksarayı, *a.g.e.*, s. 12-13; Zâhirüddîn Nişabûri, 1390, s. 13; İbnü'l Nizamü'l Hüseyini el-Yezdi, 1388, s. 20-21; İbnü'l Nizamü'l Hüseyini el-Yezdi, 1979, s. 23-24; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 40-41; Hamdullah Müstevfi, *a.g.e.*, s. 327; Muhammed Ali Muhammed Şebankârâi, *a.g.e.*, s. 97; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *a.g.e.*, s. 57-58; Râvendî, *a.g.e.*, s. 88-89; *Târihü'l Selcuk Der Anatoli*, s. 42.

⁷² Arslan'ın on bin askerle yola çıktığına dair birkaç müellif bilgi vermektedir. Bunlardan ilki Zâhirüddîn Nişabûri'dir. O, Arslan'ın on bin asker ve oğlu Kutalmış ile Sultan'ın yanına gitmek amacıyla yola çıktığını ifade etmiştir. Zâhirüddîn Nişabûri, 1390, s. 11-12; Zâhirüddîn Nişabûri, 2004, s. 6-7; ikincisi Reşîdü'd-dîn Fazlullâh'dır. O, on bin güzide adam ve seçme süvarinin Arslan'a eşlik ettiğini aktarmıştır. Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *a.g.e.*, s. 57-58; Yezdi, sayısız asker ifadesinde bulunmuştur. İbnü'l Nizamü'l Hüseyini el-Yezdi, 1388, s. 20-21; İbnü'l Nizamü'l Hüseyini el-Yezdi, 1979, s. 23-24; Râvendî, bu kitlenin sayısı hakkında bilgi vermemiş ordu olarak nitelemiştir. Râvendî, *a.g.e.*, s. 87.

yalnız gel” demiştir.⁷³ Arslan, Sultan Mahmud’un bu isteği üzerine kuvvetlerini geride bırakarak küçük bir grupla yola devam etmiştir.⁷⁴

Sultan Mahmud, Arslan’ın huzuruna geldiği esnada Semerkand meydanında çevgân oynamaktaydı. Arslan’ın huzura geldiği haberi verildi. Sultan Mahmud, Arslan’ın yanına giderek hatırını sordu ve yakın davrandı. Arslan’da Sultan Mahmud’a saygı ve hürmet gösterdi. Arslan’ın çok hızlı koşabilen bir atı vardı. Önceden plan yapan Sultan Mahmud, Arslan’ın kaçabilme ihtimaline karşı atının elinden alınması gerektiğinin farkındaydı. Arslan’ı lafa tuttu ve gulâmlar atını tavluya götürdüler. Sultan Mahmud Arslan’a hilat giydirdi ve çevgân oynamaya devam etti. Gulâmlar, Arslan’a da çevgân oynamak isteyip istemediğini sordular. O da çevgân oynamayı bilmediğini lakin ok atabileceğini söyledi. Daha önceden Arslan’ın *“Sultan’ın filleri varsa, bizim de oklarımız var”* sözünü işiten Sultan Mahmud kendisine getirilen sözün doğruluğuna kanaat getirdi.⁷⁵

Arslan yaşananlara rağmen oldukça ilgi ve itibar gördü. Sultan Mahmud’un emriyle meliklik tahtının köşesine ümeranın hepsinden yükseğe oturtuldu. İstişare ve eğlence meclisi kuruldu. Sultan Mahmud, bu eğlence sırasında Arslan’ın emrine girip girmeyeceğini deneyecek böylelikle de onun üzerindeki planlarını gerçekleştirecekti. Üç gün süren bu sohbet ve eğlence ortamında Arslan şarabın tesiriyle sarhoş olmuş, Sultan Mahmud ile devlet nizamına aykırı olarak senli benli konuşmaya başlamıştır.⁷⁶ Bu sarhoşluk hâli, Sultan Mahmud’un planları için uygun ortamın sağlanmasını kolaylaştırmıştır. Sultan Mahmud, Arslan’a *“Bizim her vakit kafirlerle gaza yapmak için Hint tarafına gitmemiz gerekiyor. Bu nedenle Horasan beldeleri ihmal edilip boş kalıyor. Sizden beklenen, iki taraf arasında anlaşma, dostluk ve yardımdır. Eğer bir vakit bir taraftan bir düşman ortaya çıkar ve yardıma ihtiyaç olursa, siz muavenet ve yardımı esirgemeyiniz”* dedi. Arslan cevap olarak: *“Bizden Alemin Sultanına kullukta kusur ve gecikme olmaz”* diyerek karşılık verdi. Bunun üzerine Mahmud, *“Eğer bir vakit bizim asker ihtiyacımız olursa ne kadar yardım edebilir, kaç asker gönderebilirsin?”* diye sordu. Arslan, silahtarlarından yayını alarak şarabın etkisi ve gençlik

⁷³ Reşîdü’l-dîn Fazlullâh, *a.g.e.*, s. 57-58.

⁷⁴ Reşîdü’l-dîn Fazlullâh’a göre bu gurup üç yüz kişidir. Reşîdü’l-dîn Fazlullâh, *a.g.e.*, s. 57-58; İbnü’l Nizamü’l Hüseyni el-Yezdi, bu gurubu sayılı birkaç kişi olarak ifade etmiştir. İbnü’l Nizamü’l Hüseyni el-Yezdi, 1388, s. 20-21; İbnü’l Nizamü’l Hüseyni el-Yezdi, 1979, s. 23-24; Zâhirüddîn Nişâburi küçük bir gurup olarak aktarmıştır. Zâhirüddîn Nişâbûri, 1390, s. 11-12; Zâhirüddîn Nişâbûri, 2004, s. 6-7; Anonim olarak kaleme alınan Târihü’l Selcuk Der Anatoli isimli eserde ise ileri gelenlerini götürdüğü belirtilmiştir. *Târihü’l Selcuk Der Anatoli*, s. 42.

⁷⁵ Köymen, *a.g.e.*, s. 83; Biz araştırmamızda kullanmış olduğumuz kaynağın baskısında böyle bir bilgiye tesadüf edemedik; Muhammed Ali Muhammed Şebankârâi, *a.g.e.*, s. 97 vd.

⁷⁶ Mîrhând, *a.g.e.*, s. 3143.

gururuyla, “Eğer bu yayı kendi kavmime gönderirsem, hemen otuz bin kişi atlanıp yola çıkar” diye cevap verdi. Sultan tekrar sordu: “Eğer daha fazlasına ihtiyaç olursa?” Arslan, Mahmud’un önüne bir ok attı ve “Eğer bu oku, nişan ve alamet olarak akrabalarım, aşiretime gönderirsem on bin adam daha gelir” dedi. Sultan, aynı şekilde soruyordu: ta ki bir yay ve üç okla yüz bin atlı oldu. Mahmud (sormaya devam etti): “Eğer daha fazla gerekirse?” Arslan “Bu oklardan birini Balhan Kûh’a gönder, yüz bin atlı gelir” dedi. Mahmud “Eğer zaruret olur, daha fazla gerekirse?” diye sordu ve Arslan “Bu yayı Türkistan’a gönder, eğer istersen padişahın yardımına iki yüz bin kişi gelir” dedi. Mahmud durumu çok iyi anladı ve düşündü. Kendi kendine: “Böyle bir ordunun hepsini maaşsız ve ücretsiz olarak bir yay ve üç ok ile hazır edebilen birinin işini hafife almamak gerekir” dedi.⁷⁷ Arslan’ın ve yanındakilerin tutuklanmasını emretti. Arslan kendine geldiğinde ellerini ve ayaklarını bağlı buldu. Önüne arkasına baktı fakat kaçış yolu bulamadı. Onu, Hindistan’da olan ve geçit vermemesiyle bilinen Kalincar kalesine kapattılar.⁷⁸ Arslan’a refakat eden ileri gelenleri de farklı kalelere koydular.⁷⁹ Bu durumdan Arslan’ın ailesini haberdar etmişler, devlet terbiyesine aykırı davrandığını bundan dolayı da kısa süreliğine hapsedildiğini bildirmişlerdir.⁸⁰ Fakat Arslan, bu kalede yedi sene esir hayatı yaşamıştır.⁸¹ Arslan’ın tutuklanmasından sonra, Selçukluların yani geride kalan kardeşi Musa, yeğenleri Tuğrul ve Çağrı beylerin açık bir tepkisi olmamıştır. Reşîdü’l-dîn’in aktardığına göre “Alemin Sultanının fermanına itaat edip boyun eğmeliyiz, hepimiz aciz kullarız” demişlerdir.⁸² Aynı eserde Arslan’ın intikamını almak için zaman kolladıkları da ifade edilmiştir.⁸³ Muhtemeldir ki Reşîdü’l-dîn’in aktarımı bu hususta daha doğrudur. Çünkü Arslan’ın hapis hayatının devam etmesi Tuğrul ve Çağrı’nın ailenin başına geçmesi için

⁷⁷ Reşîdü’l-dîn Fazlullâh, *a.g.e.*, s. 57-58.

⁷⁸ Mîrhând, *a.g.e.*, s. 3144-3145; İbnü’l Esîr el-Cezerî, *a.g.e.*, s. 239-240; Hüseyini, *a.g.e.*, s. 39; Ahmed Bin Mahmud, *a.g.e.*, s. 26; Kaynağın bildirdiğine göre bu kale Multan civarında yer almaktaydı Reşîdü’l-dîn Fazlullâh, *a.g.e.*, s. 57-58.

⁷⁹ İbnü’l Nizamü’l Hüseyini el-Yezdi, 1388, s. 20-21 vd.; İbnü’l Nizamü’l Hüseyini el-Yezdi, 1979, s. 23-24.

⁸⁰ Zâhirüddîn Nişâburi, 1390, s. 11-12; Zâhirüddîn Nişâbûrî, 2004, s. 6-7; Reşîdü’l-dîn Fazlullâh, *a.g.e.*, s. 57-58.

⁸¹ Mîrhând, *a.g.e.*, s. 3144-3145; Reşîdü’l-dîn Fazlullâh, *a.g.e.*, s. 57-58; İbnü’l Nizamü’l Hüseyini el-Yezdi, 1388, s. 20-21 vd.; İbnü’l Nizamü’l Hüseyini el-Yezdi, 1979, s. 23-24; Zâhirüddîn Nişâburi, 1390, s. 13; Hamdullah Müstevfî, *a.g.e.*, s. 327.

⁸² Reşîdü’l-dîn Fazlullâh, *a.g.e.*, s. 58-59.

⁸³ Reşîdü’l-dîn Fazlullâh, *a.g.e.*, s. 60. Arslan’ın tutuklanmasından sonra Selçuklular Abbasi Halifesi Kâim Biemrillâh’a mektup yazmışlar; Sultan Mahmud’un suçsuz yere amcalarını tutukladığını, uzun süredir hapiste olduğunu, serbest bırakılmasını talep etmelerine rağmen bunun yerine getirilmediğini ve on dört kişinin de idam ettirildiğini bildirerek şikâyette bulunmuşlardır. *Târihü’l Selcuk Der Anatoli*, s. 43.

büyük bir fırsat olmuştur. Bunun aksi olan durum ise Arslan'ın yokluğunda Selçuklu ailesinin başsız ve dağınık halde kalması bu sebeple de vakit kazanmak ve toparlanmak için siyasi davranılmasının gerekliliğidir.

Zâhirüddîn Nişabûri'nin ifade ettiği üzere Sultan Mahmud'un huzuruna çıkanlar arasından Arslan'ın oğlu Kutalmış da bulunmaktaydı.⁸⁴ Sultan Mahmud'un Arslan'ı ve beraberindekileri tutukladığı ve farklı kalelere gönderdiğini bilmekteyiz.⁸⁵ Bunların arasında Kutalmış'ın bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Lakin mantığa yatkın olan durum evvela düşmanın oğlunun bertaraf edilmesinin gerekliliğidir. Sultan Mahmud da böyle yaparak Kutalmış'ı da tutuklamış olması lazım gelmektedir. Muhtemeldir ki Kutalmış, hapsedildiği yerden kendi gayretleri ile kaçmış veya kaçırılmıştır.⁸⁶ Çünkü kaynaklarda serbest olduğu ve babasının hapis yattığı Kalincar kalesinin civarında gezdiği bildirilmektedir.⁸⁷ Arslan'ın ölümünden evvel Kalincar'dan kaçırılma teşebbüsü olmuştur. Kaynaklara yansıdığı kadarıyla Arslan'ın taraftarları olan ve sonraki dönemlerde de Yabgulular olarak anılan Türkmen kitlesine mensup iki kişi oraya giderek hamallık ve sakilik yaparak kimliklerini gizlemişlerdir. Uzun bir süre bu şekilde hayatlarına devam eden Türkmenler bir fırsatını bulup Arslan'ı Kalincar'dan kaçırmayı başarmışlardır fakat sonrasında ormanda yollarını kaybetmişlerdir. Kale muhafızının durumu anlamasıyla, Arslan'ın ve Türkmenlerin peşine bir gurup asker gönderilmiştir. Yakalanacaklarını anlayan Arslan, Türkmenlere "*Benden ümidi kesin. Kardeşlerime benden selam ulaştırıp deyin ki: Horasan mülkünü istemede ciddi bir cehd ve gayret göstereyim, çalışıp çabalasınlar. Çünkü bu padişah köle oğludur. Bize nispetle büyük biri değildir. Bu memleketi ona bırakmayın, sizin elinize geçene kadar gayret gösterin. Zira beni günahsız yere yakalayıp hapsetti*" dedi. Türkmenler de Arslan'ın bu sözlerine karşılık, otların ve ağaçların arasına saklandılar. Arslan tekrar yakalanarak Kalincar'a götürüldü.⁸⁸

Kaynaklarda Arslan'ın oğlu Kutalmış'ın Kalincar civarında kimliğini gizleyerek gezdiğinin bildirilmesi belki de bu organizasyonunun onun

⁸⁴ Zâhirüddîn Nişabûri, 1390, s. 11-12; Zâhirüddîn Nişabûri, 2004, s. 6-7.

⁸⁵ İbnü'l Nizamü'l Hüseyini el-Yezdi, 1388, s. 20-21 vd.; İbnü'l Nizamü'l Hüseyini el-Yezdi, 1979, s. 23-24.

⁸⁶ Aksarayı'ye göre, Tuğrul'un Sultan Mahmud ile anlaşması sonucunda serbest bırakılmıştır. Aksarayı, *a.g.e.*, s. 14; Bu bilgi pek de akla yatkın gelmemektedir. Tuğrul böyle bir salahiyyete sahipse önce ailenin lideri olan amcası Arslan'ı hapisten çıkarması gerekirdi.

⁸⁷ Mîrhând, *a.g.e.*, s. 3144-3145; Reşidü'd-dîn Fazlullâh, *a.g.e.*, s. 59-60.

⁸⁸ Reşidü'd-dîn Fazlullâh, *a.g.e.*, s. 59-60; İbnü'l Nizamü'l Hüseyini el-Yezdi, 1388, s. 20-21 vd.; İbnü'l Nizamü'l Hüseyini el-Yezdi, 1979, s. 23-24; Zâhirüddîn Nişabûri 1390, s. 13; Zâhirüddîn Nişabûri, 2004, s. 7-8.

tarafından tasarlandığını düşündürebilir.⁸⁹ Bu kaçırma girişiminin ardından Arslan'ın Kalıncar'da hayatını kaybettiğini kaynaklardan takip edebiliyoruz. Müellifler genel olarak ölümünün hangi sebeple olduğunu belirtmemişlerdir.⁹⁰ Birkaç kaynak ise zehirli şerbet içmesi sonucunda vefat ettiğini aktarmışlardır.⁹¹ Babası Arslan'ın ölüm haberini alan Kutalmış; gözü yaşlı ve kederli bir şekilde amcalarının yanına dönmüştür. Babasının ölüm haberini duyurmuş ve bu durum büyük bir üzüntüye sebebiyet vermiştir. Müelliflerin ifade ettiğine göre Kutalmış amcası Musa, amcazadeleri Tuğrul ve Çağrı beyler ile bir süre beraber hareket etmiştir.⁹² Fakat sonrasında isyan etmiş, tahtın babasından dolayı kendi ailesine münasip olduğunu savunmuştur. Bu dönemde Selçuklu Devleti kurulmuş ve başında Tuğrul bulunmaktaydı. Kutalmış'ın isyanı arkasında olan nüfus desteği sebebiyle uzun süre bastırılmadı. Kutalmış devlet merkezi olan Rey'e gelmiş, burada dönemin Selçuklu sultanı Alp Arslan'a karşı mücadele etmiştir. Devlet desteğini de arkasına alan Alp Arslan, Kutalmış'a karşı başarılı olmuştur. Kutalmış'ın mücadelede başarısız olmasından sonra ölümü ile alakalı birkaç rivayet vardır. Hüseyini'ye göre, askerleri telef olan Kutalmış birçok yara almış bu sebeple atına binerek oradan uzaklaşmış ve bir koyun ağlında ölü olarak bulunmuştur.⁹³ İbnü'l Esîr'e göre, savaş meydanındaki tozun ve dumanın kalkmasının ardından ölü bedeni bulunmuştur.⁹⁴ Diğer rivayetlere göre ise atından düşerek ölmüş veya atından düşmesinden sonra atının onu çiğnemesi sonucunda kan kaybından vefat etmiştir.⁹⁵ Böylelikle Türk tarihini derinden sarsan ve etkileri uzun süre devam eden Yabgulular meselesi başlamıştır.⁹⁶

⁸⁹ Mîrhând, *a.g.e.*, s. 3144-3145; Zâhirüddîn Nişabûri 1390, s. 13; Zâhirüddîn Nişabûri, 2004, s. 7-8; Reşîdüd-dîn Fazlullâh, *a.g.e.*, s. 59-60; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 42.

⁹⁰ Mîrhând, *a.g.e.*, s. 3144-3145; Hamdullah Müstevfî, *a.g.e.*, s. 327; Râvendî, *a.g.e.*, s. 90; Ahmed Bin Mahmud, *a.g.e.*, s. 26; Hüseyini, *a.g.e.*, s. 39.

⁹¹ Zâhirüddîn Nişabûri, 1390, s. 13; Reşîdüd-dîn Fazlullâh, *a.g.e.*, s. 59-60; Zâhirüddîn Nişabûri'nin Morton baskısında zehirli şerbet bahsi yoktur. bkz. Zâhirüddîn Nişabûri, 2004, s. 7 vd.

⁹² Toprakların ülüşü esnasında Kutalmış'a Gürgan ve Damgan verilmiştir. Muhammed Ali Muhammed Şebankârî, *a.g.e.*, s. 98.

⁹³ Hüseyini, *a.g.e.*, s. 66.

⁹⁴ İbnü'l Esîr el-Cezerî, *a.g.e.*, s. 413.

⁹⁵ *Târihü'l Selçuk Der Anatoli*, s. 49; Muharrem Kesik, "Kutalmış'ın Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Gayretleri", *Türk Kültürü*, Sayı 454, Ankara, 2001, s. 104.

⁹⁶ Yabgulular meselesi ile alakalı detaylı bilgi için bkz. Sefer Solmaz, "Selçuklu Tarihini Derinden Etkileyen Bir Olay: Selçuklu-Yabgulu Mücadelesi" *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 35, Konya, 2014, s. 545-575. Gelişen hadiseler sonucunda, Yabguluların isyanı ve kontrol edilememeleri ile alakalı ayrıca bkz. İbnü'l Esîr el-Cezerî, *a.g.e.*, s. 237.

4. Musa (Yabgu)

Musa Selçuk'un en uzun ömürlü oğludur. Yabgu unvanını kullanmış, yeğenleri Tuğrul ve Çağrı ile birlikte hareket etmiştir.⁹⁷ Hüseyini'nin ifade ettiğine göre ordunun yönetiminde ve ailenin temsilcilik görevlerinde Musa liderlik yapmıştır.⁹⁸ Dandanakan sürecinde de yeğenleri ile hareket eden Musa, Dandanakan sürecinden sonra fethedilecek bölgelerin hanedan üyeleri arasında paylaşılmasında Büst (بست), Herat (هراة), Sicistan (سجستان), Kabulistan (کابلستان) ve Esfezar (اسفزار) bölgelerini almıştır.⁹⁹

Tarihi kayıtlarda Musa'nın ilk olarak Herat'ı ele geçirdiğini görmekteyiz.¹⁰⁰ Musa'nın sonraki faaliyetlerinin genelini Tarihi Sistan isimli anonim eserden öğrenmekteyiz. Mezkûr eserin naklettiğine göre, Yusuf'un oğlu Ertaş Sistan'a gelmiş, Ahmed b. Tâhir ve onunla birlikte hareket edenleri yakalayarak hapsedmiştir. Hutbeyi de amcası Musa adına okutmuştur. Anladığımız kadarıyla Musa bu olaydan hemen sonra 19 Aralık 1040'da Sistan'a gelmiş, şehrin hâkimi olan Ebû'l-Fazl ile birlikte Büst kapısına giderek buraları yağma etmiştir. Fakat yeğeni Ertaş ile bir anlaşmazlık yaşamış, sonrasında şehirden ayrılmıştır.¹⁰¹ Bu olaydan sonra Musa'nın Sistan'a tekrar geldiğini ve kısa süre durduktan sonra hemen geri döndüğünü görmekteyiz.¹⁰² 1045-1046 yılında Sistan'a üçüncü defa gelen Musa'nın yanında Yusuf'un oğlu Ertaş da bulunmaktaydı. Zannediyoruz ki aralarındaki sorunu bu tarihlerde çözüme kavuşturmuşlardır.¹⁰³ Musa'nın dördüncü kere Sistan'a gelişi Gaznelilerin Sistan saldırısı sonrası yaşanmıştır. 10 Kasım 1051 yılında Sistan'a hâkim olmak isteyen Gazneliler, şehri muhasara altına almışlardır. Şehrin hâkimi Ebûl Fazl Musa'dan yardım istemiş, Musa da kendi

⁹⁷ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *a.g.e.*, s. 67; Hüseyini, *a.g.e.*, s. 48-49; İbnü'l Nizamü'l Hüseyini el-Yezdi, 1388, s. 30; İbnü'l Nizamü'l Hüseyini el-Yezdi, 1979, s. 32; Ahmed Bin Mahmud, *a.g.e.*, s. 29-30-40-41.

⁹⁸ Hüseyini, *a.g.e.*, s. 48-49.

⁹⁹ Zâhirüddîn Nişâburi, 1390, s. 18; Târihü'l Selcuk Der Anatoli isimli eserde Musa oğlu ile karıştırılmış; Herat, Puşeng (Buşenc) ve Sistan bölgesinin yönetiminin ona verildiği ifade edilmiştir. Târihü'l Selcuk Der Anatoli, s. 49; Bundâri, ülûşte Musa'ya düşen yerleri farklı zikretmiştir. Ona göre Musa'ya Herat, Puşeng (Buşenc), Secistan ve Gur diyarı verilmiştir. Mezkûr eserde olduğu gibi Bundâri de kişileri karıştırmıştır. Bundâri, *a.g.e.*, s. 6; Râvendî Musa'ya; Büst, Herat ve Sistan'ın verildiğini ifade etmiştir. Râvendî, *a.g.e.*, s. 102; Hamdullah Müstevfi; Büst, Gazne, Heri ve Hind mülküne oturduğunu söylemiştir. Hamdullah Müstevfi, *a.g.e.*, s. 329; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh ise; Büst, Haver, Esfezar, Sistan ve Hannişin isimlerini zikretmiştir. Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *a.g.e.*, s. 69. Yukarıda ismini zikrettiğimiz bölgeler için ekler kısmında yer alan haritaya bakınız.

¹⁰⁰ Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 119.

¹⁰¹ Anonim *Tarih-i Sistan*, s. 421.

¹⁰² Anonim *Tarih-i Sistan*, s. 423.

¹⁰³ Anonim *Tarih-i Sistan*, s. 424.

kuvvetleriyle Herat'tan Sistan'a gelmiştir. Yaşanan çarpışma sonucunda Musa yenilmiş, Ebûl Fazl ile birlikte kaçmak zorunda kalmışlardır.¹⁰⁴ Bir yıl sonra da Ebûl Fazl Sistan'a tekrar dönmüş ve asayişin sağlanması için Musa'nın oğlu Böri'den yardım istemiştir. Böri Sistan'da bir yıl kalmış, Musa'nın 1053 yılında çağırması üzerine Herat'a dönmüştür.¹⁰⁵ Bu zamana kadar Sistan'ın Musa'nın kontrolünde olduğunu anlamaktayız. Fakat 6 Kasım 1055 tarihinde Çağrı'nın oğlu Yakuti Sistan'a gelmiş, Çağrı'dan aldığı menşur ile şehre konuşlanmıştır. Şehir halkının ve Ebûl Fazl'ın kendisine biat etmesini isteyen Yakuti istediği cevabı alamamış, şehrin surlarını tutarak halka eziyet etmiş ve birçok kişiyi öldürmüştür.¹⁰⁶ 12 Temmuz 1056 yılında Sistan'da Çağrı adına hutbe okunmuştur. Yaşananlardan rahatsız olan Musa, Tuğrul'a mektup göndererek Çağrı'yı şikâyet etmiştir. Tuğrul bu mektuba cevap vererek Sistan menşurunu Musa'ya vermiştir. Ayrıca Sistan halkına bir vekil göndererek, “*Ben Emir Çağrı'ya bir daha böyle bir edepsizlik yapmaması için mektup yazdım ve Sistan menşurunu Musa'ya verdim. Bu sebeple siz ona itaat etmeli, hutbeyi onun adına okumalı ve onun adına para bastırmalısınız. Eğer Çağrı tekrar gelirse ona boyun eğmeyin*” dedi. Musa kendisine verilen bu menşuru aldı ve şehirdeki görevlilere kendisine biat etmeleri yönünde telkinde bulundu. Kendi kuvvetlerine de Çağrı'nın görevlilerinin kendisine biat etmeleri şartıyla zarar verilmemesini aksi takdirde biat edene kadar hepsinin dövülmesini ve öldürülmesini emretti.¹⁰⁷ Bu yaşananlardan sonraki süreç hakkında maalesef kaynaklara yansıyan bir bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca İbnü'l Esîr, Alp Arslan'ın saltanatı döneminde Musa'nın tahtı ele geçirmek amacıyla Herat'ta isyan ettiğini bildirmiştir. Bu isyan sebebiyle Alp Arslan ordusu ile Herat'a gitmiş, yaşanan çarpışma sonucunda şehri teslim almıştır. Musa, Alp Arslan'ın huzuruna çıkmış, ikram ve ihsan ile karşılanmış ve bir zarar görmemiştir. Alp Arslan onu affetmiş ve Herat'da oturmasına müsaade etmiştir.¹⁰⁸ İbnü'l Esîr'in bu nakli, Musa hakkında kaynaklara yansıyan son bilgilendirmedir. Ölümü veya hayatının geri kalanı ile alakalı bilgimiz bulunmamaktadır.

¹⁰⁴ Anonim *Tarih-i Sistan*, s. 426-427.

¹⁰⁵ Anonim *Tarih-i Sistan*, s. 427.

¹⁰⁶ Anonim *Tarih-i Sistan*, s. 429-430-440-441.

¹⁰⁷ Anonim *Tarih-i Sistan*, s. 436.

¹⁰⁸ İbnü'l Esîr el-Cezerî, *a.g.e.*, s. 366.

كان عمه فخر الملك بيغو بن ميكائل في هراة، فعصى أيضا عليه و طمع في الملك لنفسه فسار إليه الب ارسلان في العساكر العظيمة فحصره و ضيق عليه و ادام القتال ليلا و نهارا فتسلم المدينة و خرج عمه إليه فابقي عليه و اكرمه و احسن و صحبته و سار من هناك الى صغانيان و اميرها اسمه موسى، و كان قد عصى عليه، فلما قاربه الب ارسلان صعّب موسى الى قلعة على رأس جبل شاهق و معه من الرجل الكماة جماعة كثيرة فوصل السلطان إليه و باشر الحرب لوقته، فلم ينتصف النهار حتى صعّب العسكر الجبل و ملكوا القلعة قهرا و اخذ موسى اسيرا فامر بقتله فيدل في نفسه اموالا كثيرة فقال السلطان ليس هذا اوان تجارة، و استولى على تلك الولاية باسرها و عاد الى مرو الى ثم منها الى نيسابور

Yakın zamanda yapılan Nümismatik çalışmalarında, Musa'nın Herat'da kestirdiği paralar elde edilmiştir. Bu paralar 1043-1044 yılında Herat'ta Musa'nın adına basılmış ve altın madeninden üretilmiştir. Ok ve yay sembolünü üzerinde bulundurmaktadır.

1. Önyüz: محمد رسول الله / ناصر الدين / الملك العدل / يبغو

1. Arka yüz: لا اله / الله / وحده / لا شريك له / القائم بامر الله

2. Önyüz: محمد رسول الله / القائم بامر الله / الملك العدل / يبغو

2. Arka yüz: فتح / لا اله الا / الله (وحده) / لا شريك له

Aynı tarihlerde Herat'da Çağrı adına da altın madeninden para basılmıştır;

1. Önyüz: محمد رسول الله / الملك المنصور / جغرى بك داود

1. Arka yüz: الله لا اله وحده / لا شريك له / القائم بامر الله

Aynı tarihte hem Çağrı hem de Musa adına aynı şehirde para bastırılması Tarihi Sistan'da ifade edilen anlaşmazlıkları açıklar niteliktedir. Görülmektedir ki Çağrı ve Musa arasındaki çekişmenin temeli Herat'ta atılmış, Çağrı ve oğlu Yakuti zaman zaman Musa'nın bölgesine tecavüzde bulunmuşlardır. Tuğrul, buradaki egemen güç olarak kendini göstermiş ve yaşanan anlaşmazlığın çözüm kaynağı olmuştur.¹⁰⁹

Sonuç

Dönem kaynaklarına da yansıdığı üzere Selçuk Bey'in; Mikail, Arslan (İsrail), Musa ve Yusuf adlarında dört çocuğu olmuştur. Selçuk Bey'in evlatlarından Yusuf hakkında elimizde yok denecek kadar az bilgi vardır. Onun genç yaşta hayatını kaybettiğini ve eşinin Mikail ile evlendirildiğini tespit edebiliyoruz. Mikail'in bu evliliğinden, Selçuklu Devleti'nin kurucuları olan Tuğrul ve Çağrı dünyaya gelmiştir. Mikail'in ölümünün ardından ailenin liderliğini Arslan almıştır. Onun döneminde Selçuklu ailesi Türkmen kitlelerinin de yoğun katılımıyla yüksek otorite ve güce ulaşmıştır. Arslan'ın Gazneli Mahmud tarafından esir edilmesi ve bu esaret sonucunda hayatını kaybetmesiyle geriye Selçuk'un son evladı olarak tespit ettiğimiz Musa kalmıştır. Musa'nın, başlangıçta Mikail'in oğulları Tuğrul ve Çağrı ile beraber hareket ettiğini görmekteyiz. Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan sonra fethedilecek yerlerin aile üyeleri arasındaki taksimatında Musa da kendi payını almış ve devletin yönetimini Tuğrul üstlenmiştir. Bu süreç sonrasında Musa'nın Herat ve Sistan'daki faaliyetlerini takip edebiliyoruz. O, Tuğrul'a

¹⁰⁹ Mezkûr nümismatik eserler ile alakalı araştırma ve düşünceler için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Yeni Paraların Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hakimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler" *Belleten*, Sayı 65/243, Ankara, 2001, s. 547-570.

bağlı olmak kaydıyla kendisine taksim edilen bölgelerin yönetimini devam ettirmiştir. Çağrı ve oğlu Yakuti ile aralarında zaman zaman anlaşmazlık yaşansa da söz konusu bölgeleri elinde tutmayı başarabilmiştir. Musa ile alakalı son bilgiler Alp Arslan'ın saltanat yıllarına rastlamaktadır. O, Alp Arslan'a karşı otorite mücadelesine girişmiş ve kaybetmiştir. Bunun karşılığında bir ceza görmemiş, kendisine tahsis edilen mevkileri elinde tutmaya devam etmiştir. Musa'nın ölümü veya Alp Arslan'a karşı gerçekleştirdiği isyan sonrasındaki faaliyetleri ile alakalı maalesef kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abû'l-Farac, Gregory Bar Hebraeus, Abû'l-Farac Tarihi, C.1, Çev. Ö.R. Doğrul, TTK Basımevi, Ankara, 1999.
- Ahmed Bin Mahmud, Selçuknâme, Hazırlayan Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2011.
- Aksarayi, Târih-i Selâcîk ya Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâmeretü'l Ahyar, tashih Osman Turan, İntişârât-ıEsâtir, Tahran, 1362.
- Anonim, Tarih-i Sistan, Donya-i Kitab, Tashih Melik'ül Şuara Behar-Ali Asger Abdullahi, Tahran, 1381.
- Azîmî, Azîmî Tarihi, Çev. Ali Sevim, TTK Basımevi, Ankara, 2006.
- Bundârî, Zubdetü'n-Nusra va Nuhbetü'l-'Usra - Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, Çev. Kıvameddin Burslan, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- Gerdizi, Zeynü'l Ahbar, Tashih A. Habibi, Donya-i Kitab, Tahran, 1363.
- Hamdullah Müftevfi, Târih-i Güzide, Müessesesi-i İntişârât-ı Emir Kebir, Naşir Hüseyin Nevâi, Tahran, 1339.
- Hândmîr, Habîbü's Siyer, telif Gıyasüddin b. Humameddin el-Hüseyini, Çap-ı Çaharom Cildi Dövvom, İntişârât-ı Heyyam, Tahran, 1380.
- Hüseyini, Ahbârü'l Ümera ve Padişâhân-ı Selcûki, Sazmân-ı Çap ve İntişârât Vezaret-i Ferheng ve İrşad-ı İslâmî, Müsehhih Muhammed Nureddin-Mutercim Ramazan Ali Ruhâli, Tahran, 1380.
- İbn Funduk, Târih-i Beyhâk, Tashih Muhammed Kazvini, Kitabfuruşu Feruği, Tahran, 1361.
- İbn Hassûl, İbn Hassûl ve "Tafdîl el-Etrâk Ala Sair el-Ecnad" Adlı Risalenin Tercümesi, Çev. Ramazan Şeşen, Tarih Dergisi, Sayı 38, İstanbul, 2011, 119-142.
- İbn Hassûl, Tafdîl el-Etrâk Ala Sair el-Ecnad, Çev. Şerefeddin Yalkaya, Belleten 14-15'den ayrı basım, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

- İbn Taktaka (Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ), *Târih-i Fahrî der Âdâb-ı Mülkdârî ve Devlethâ-i İslâmi*, tashih Muhammed Vahid Gelpaygani, Şirket-i İntişârât-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran, 1350.
- İbnü'l Esîr el-Cezerî, *El Kâmil Fi't-Târih* (C.8) (min Telif İzzeddin Ebü'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Ebü'l Kerim Muhammed b. Muhammed Abdülkerim b. Abdülvâhid eş-Şeybânî), el-Dârü'l Kutubü'l İlmiyye. Lübnan, 1987.
- İbnü'l Nizamü'l Hüseyini el-Yezdi, *el-Urazâ fi'l-Hikâyet'is-Selçûkiyye*, Tashih Meryem Mirşemsi-Naşir Muhammed Afşar, Tahran, 1388.
- İbnü'l Nizamü'l Hüseyini el-Yezdi, *el-Urazâ fi'l-Hikâyet'is-Selçûkiyye*, tahkik Hüseyin Emin-Abdülânî Muhammed Hâsânî, Metbe Câmietü'l Bağdat, Bağdat, 1979.
- Kafesoğlu, İ., "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *Türkiyat Mecmuası*, Sayı 13(0), İstanbul, 1958, s. 117-130.
- Kesik, M., "Kutalmış'ın Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Gayretleri", *Türk Kültürü*, Sayı 454, Ankara, 2001, s. 97-105.
- Köprülü, M.F., *Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları* (Belleten S.27'den ayırbasım), TTK Basımevi, Ankara, 1943.
- Köymen, M.A., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi* (C.1), TTK Basımevi, Ankara, 2011.
- Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's Safâ*, Tashih Cemşid Kiyanser, İntişârât-ı Esâtir, Cild-i Şeşom Çap-ı Evvel, Tahran, 1380.
- Muhammed Ali Muhammed Şebankârî, *Mecmaü'l Ensâb*, tashih Mir Hâşim Muhaddîs, Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebîr, Tahran, 1363.
- Nüveyrî (Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb), *Nihâyetü'l Ereb fi Fünûni'l Edeb* (C. 26/27), tahkik Doktor Müfid Kameyhe, el-Dârü'l Kutubü'l İlmiyye, Beyrut, 2004.
- Odabaşı, Z., "Türk Devletlerinde Kullanılan İdari Ünvanlar", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, İstanbul, 2019, s. 165-192.
- Özgüdenli, O.G., "Yeni Paraların Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hakimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler" *Belleten*, Sayı 65/243, Ankara, 2001, s. 547-570.
- Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr* (C.1), Çev. A. Ateş, TTK Yayınevi, Ankara, 1957.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'üt-Tevârih*, Çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014.
- Sedghi, N.-Tarifci, S., "Selçuklular ve Büveyhîler Arasındaki Rekabetin Tarih Yazıcılığı Sahasındaki Aktörleri: İbn Hassûl ve Ebû İshâk Es-Sâbî", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırmaları Dergisi*, Sayı 93, Ankara, 2020, s. 241-266.

- Solmaz, S., “Selçuklu Tarihini Derinden Etkileyen Bir Olay: Selçuklu-Yabgulu Mücadelesi”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 35, Konya, 2014, s. 545-575.
- Târihü'l Selcuk Der Anatoli, (tashih ve teligât Nadir Celali), Miras- Mektub, Tahran, 1377.
- Turan, O., Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ötüken Neşriyat, Ankara 2014.
- Yazıcızâde, A., Tevârih-i Âl-i Selçuk, Haz. A. Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2009.
- Zâhirüddîn Nişâburi, *Selçuknâme*, Çev. Ayşe Gül Fidan, Kopernik Kitap, İstanbul, 2018.
- Zahîrüddîn Nişâbûrî, *Selçukname*, nşr. Morton, A.H., Berlin, 2004.
- Zâhirüddîn Nişâburi, *Selçuknâme*, tashih Mirza İsmâil Afşar-Muhammed Ramazânî, İntişârât-ı Esâtir, Tahran, 1390, s. 10.
- Zehebî (Hâfız Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz et-Türkmâni), Târihu'l İslâm ve Vefeyatü'l Meşahir ve'l-a'lâm, (C. 42), tahkik Ömer Abdusselam Tedmüri, Darü'l Kitabü'l-Arabî, Beyrut, 1993.

Ekler

Ek. 1: Musa'nın Hakimiyet Sahası

Erişim: 15/08/2021

<http://pro.geo.univie.ac.at/projects/khm/showcases/showcase16?language=en>